

Essai sur l'influence de la sociologie française en Turquie (Paris 1936); *Ahlâk Tecrübesi* (İstanbul 1938, F. Rauh'tan tercüme); *İçtimaiyata Başlangıç* (İstanbul 1938, G. Kessler'den tercüme); *Kooperatifçilik* (İstanbul 1940, G. Kessler'den tercüme); *İbn Haldun* (İstanbul 1940, Hilmi Ziya Ülken'le birlikte); *Auguste Comte'un Felsefesi* (İstanbul 1942, Lévy-Bruhl'den tercüme); *Fransız İhtilâli ve Tanzimat* (İstanbul 1943); *İçtimaiyat Dersleri, Birinci Cilt: İçtimaiyata Giriş* (İstanbul 1944); *Sosyalizm, Cilt 1, Kitap 1: Eflâtun'dan Marx'a Kadar* (İstanbul 1949); *İçtimaiyat, İkinci Cilt: Metodoloji Nazariyeleri* (İstanbul 1950); *Sosyalizm, Cilt 1, Kitap 2: Karl Marx ve Marxizm* (İstanbul 1952); *Türkiye'de Kooperatifçilik: Tatbiki Sosyoloji Denemesi* (İstanbul 1953); *İçtimaiyat, Üçüncü Cilt: Hukuk Sosyolojisi* (İstanbul 1958); *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin* (İstanbul 1962); *İktisat Sosyolojisi Bakımından Sosyalizm* (İstanbul 1965); *Kooperasyon Sosyolojisi* (İstanbul 1967); *Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi ile İlgili Sosyolojik Meseleler* (İstanbul 1970); *Sosyoloji Doktrin ve Kolları* (İstanbul 1971); *Karl Marx ve Sistemi* (İstanbul 1975).

Fındıkoğlu'nun makalelerinin önemli bir kısmı *İktisat Fakültesi Mecmuası*, *İş ve Düşünce*, *Sosyoloji Konferansları*, *Sosyal Siyaset Konferansları*, *Büyük Türkiye, Bilgi Mecmuası*, *Türk Yurdu* ve *Türk Folklor Araştırmaları*'nda yer almaktadır.

Amiran Kurtkan, Fındıkoğlu'nun 1918-1958 yılları arasında yazdığı eserlerin listesini kapsayan *Fındıkoğlu Bibliyografyası*'nı yayımlamış (bk. bibl.), Mustafa Erkal "Fındıkoğlu Bibliyografyasına Ek (1958-1971)" başlıklı çalışmasıyla bu eseri tamamlamıştır (bk. bibl.). Nevin Güngör, Fındıkoğlu'nun bu iki bibliyografya çalışmasında zikredilmeyen 700'e yakın kitap, broşür ve makalesinin bir listesini neşretmiştir. Aynı çalışmada, "Fındıkoğlu Hakkında Yazılanlar" başlığıyla sayısı 107'yi bulan bir de yayın listesi yer almaktadır (bk. bibl.). *Sosyoloji Konferansları*'nda da (XIII, 94-102) Fındıkoğlu'nun eserlerinin bir listesi bulunmaktadır. Ayrıca *Türk Folklor Araştırmaları*'nın 319. sayısı (XVI, 7553-7580) Fındıkoğlu'na ayrılmış, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi de bir *Fındıkoğlu Armağanı* neşretmiştir (İstanbul 1977).

BİBLİYOGRAFYA:

Amiran Kurtkan, *Fındıkoğlu Bibliyografyası: 1918-1958*, İstanbul 1958; a.mlf., *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, İstanbul 1987; Mustafa E. Erkal, "Fındıkoğlu Bibliyografyasına Ek (1958-1971)", *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul 1976, XIII, 84-102; a.mlf., "Türk Sosyal İlim Hayatında Bir Zirve: Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri", *TDA*, XXXV (1985), s. 80-85; Hüseyin Avni Göktürk, "Profesör Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nu Anarken", *Fındıkoğlu Armağanı*, İstanbul 1977, s. 17-24; Emre Kongar, *Türk Toplum Bilimcileri*, İstanbul 1988, II, 115-146; Nevin Güngör, *Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu*, Ankara 1991; a.mlf., "Erzurumlu Ünlüler: Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu", *TK*, sy. 312 (1989), s. 202-210; a.mlf., "Fındıkoğlu Bibliyografyası'na İkinci Bir Ek", *TDA*, LXXXII (1993), s. 29-62; Mehmet Eröz, "Prof. Fındıkoğlu'nun Ardından", *Ankara Ticaret Odası Dergisi*, sy. 11, Ankara 1974, s. 11-15; a.mlf., "Gökalp ve Fındıkoğlu", *Orta Doğu Gazetesi*, Ankara 16 Mart 1975; Orhan Tuna, "Aziz ve Rahmetli Dostum Fındıkoğlu", a.e., 11 Aralık 1974; Faruk Timurtaş, "Fındıkoğlu Hoca", *TFA*, XVI (1976), s. 7559-7560; Cavit Orhan Tütemgil, "Bir Sosyoloğun Ölümü", a.e., XVI (1976), s. 7567-7569; Orhan Türkdoğan, "Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Bir Sosyoloğun Profili", *TDA*, XXXV (1985), s. 28-41; Fahir İz, "Fındıkoğlu, Dünya al-Din Fakhri", *El' Suppl.* (Fr.), s. 307-308.

MUSTAFA E. ERKAL

FIRAKU'Ş-ŞİA

(فرق الشيعة)

İmâmîyye âlimlerinden
Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'nin
(ö. 310/922 [?])
Şîa fırkalarına dair eseri.

Felsefe, astronomi, kelâm ve mezhepler tarihi alanlarında kırktan fazla eser yazdığı nakledilen Nevbahtî'nin *el-Ma-kâlât ve'l-fırak*, *Ta'dâdü fırakı's-Şî'a*, *Mezâhibü'l-fırak* gibi adlarla da anılan bu kitabı onun günümüze kadar ulaşan tek eseridir. Eserde, Şîa akımının doğuşundan III. (IX.) yüzyılın ortalarına kadar ortaya çıkan iç anlaşmazlıklar ve bu sebeple oluşan gruplar anlatılmaktadır.

Eserin başlangıcında müslümanların devlet başkanlığı (imâmet) konusunu daima tartıştıklarını ifade eden müellife göre İslâm toplumu Hz. Peygamber'in vefatından sonra üç gruba ayrılmıştır: Hz. Ali'nin imâmetini savunan Şîa, Sa'd b. Ubâde'nin başkan olmasını isteyen ensar ve Resûl-i Ekrem'in imâmet konusunda hiç kimseyi belirlemediğini, bu işi ümmetin seçimine bıraktığını ileri sürüp Ebû Bekir'e meyleden zümreler. Sakîfetü Benî Sâide'de yapılan tartışmalardan sonra ikinci ve üçüncü grup birleşerek Ebû Bekir'i halife seçmiş, Ali taraftar-

ve bilhassa geleceğe ait genel sonuçlar öne sürmesini bir nevi "historizm" veya "previzyon" olarak değerlendirir. Ona göre Marx'ın sınıfsız, devletsiz ve istismarsız toplumu "ilmî sosyalizm" adı altında ileri sürmesi ve kendinden önceki sosyalistleri hayalci olarak suçlaması, yaşadığı zamanın sosyal krizindeki şiddet karşısında teessürlerini ifade etmeye çalışan genç bir felsefecinin düşünceleri olarak değerlendirilmelidir.

Ziya Gökalp gibi Fındıkoğlu da milliyetçiliği ve millî şuurun uyanmasını milletlerarası barış ve adaletin en önemli şartı olarak görmüş, kültür milliyetçiliğinin önemi üzerinde durmuştur. Milliyetçilik ve beynelmilelcilik arasındaki ilişkiyi ele alırken Ziya Gökalp gibi Fındıkoğlu da millî şuurdan mahrum milletler arasında gerçek anlamda bir dayanışma kurulamayacağını ifade etmektedir. Ona göre millî kültür farklılıkları ile birlikte bir beynelmilelik terbiyesine ihtiyaç vardır.

Türkçe'nin tabii seyri içinde gelişmesinden yana olan Fındıkoğlu Türk dilini bozucu zorlamalara ısrarla karşı çıkmıştır.

Fındıkoğlu'nun teşkilâtçılığı ve sosyal ilişkileri onun kişiliğinin önemli bir yönünü teşkil eder. Üniversite duvarları dışına çıkarak sosyal gerçeği yoklama ihtiyacı ile tesis ettiği veya ettirdiği kuruluşlar arasında 1927 yılında Ankara'da kurduğu Türk Halk Bilgisi Derneği, İstanbul'da Türkiye Harsî ve İçtimai Araştırmalar Derneği (1934), İstanbul Muallimler Cemiyeti (1946), Türk Şarkiyat Derneği (1961), Tortum Kalkınma Derneği (1962), Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi (1967) sayılabilir. Türkiye Harsî ve İçtimai Araştırmalar Derneği'nin yayın organı olarak kendisinin kurduğu (Tütemgil, XVI [Şubat 1976], s. 7568) *İş*, daha sonraki adıyla *İş ve Düşünce*, yaklaşık kırk yıl süreyle sosyal bilimlerde çalışanlar için âdeta bir laboratuvar olmuştur.

Eserleri. Kitap, makale, araştırma, tebliğ ve broşür şeklinde 3000'in üstünde eseri bulunan Fındıkoğlu yirmiye yakın takma ad kullanmış olup bunlardan Kadıoğlu Ahmet, Ahmet Halil en çok kullandığı isimlerdir. Ölümünden sonra adına çeşitli armağan kitaplar çıkarılmış, dersane ve kütüphanelere adı verilmiştir. Fındıkoğlu'nun kitaplarından bazıları şunlardır: *Erzurum Şairleri* (İstanbul 1927); *Bayburt'lu Zihni* (İstanbul 1928); *Zora Dağlar Dayanmaz* (İstanbul 1934);

ları ise muhalefette kalmış ve zamanla bütün Şii fırkaları bu gruptan doğmuştur.

Nevbahtî eserinin devamında, üçüncü halifenin öldürülmesi üzerine Hz. Ali'ye biat edilip "cemaat"ın oluştuğunu, fakat çok geçmeden müslümanların Hz. Ali'yi tutanlar, ona muhalefet edip önce Talha, Zübeyr ve Âişe, ardından da Muâviye etrafında toplananlar ve hiçbir tarafa meyletmeyip çekimser davrananlar olmak üzere üç zümreye ayrıldığını kaydeder. Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Muhammed b. Mesleme ve Üsâme b. Zeyd'in de aralarında bulunduğu bu sonuncu grup Mu'tezile'nin temel şahsiyetlerini oluşturmuştur. Ayrıca Hz. Ali'nin hilâfeti zamanında kendi ordusundan ayrılanlar Havâric gruplarını teşkil etmişler, ölümünden sonra da eski muhalifleri ve pek azı hariç kendi taraftarları Muâviye etrafında birleşerek büyük müslüman çoğunluğunu oluşturmuş ve Mürcie adını almışlardır. Daha sonra Şia dışında kalan büyük müslüman çoğunluğunun imâmet konusundaki düşüncelerine temas eden müellif onların konuyla ilgili ittifak ve ihtilâflarına yer vermekte, İslâm fırkalarını Mürcie, Havâric, Mu'tezile ve Şia olmak üzere dört ana gruba ayırmaktadır.

Giriş mahiyetindeki bu bilgilerden sonra Nevbahtî, yer yer diğer fırka ve mezheplere de temas etmekle birlikte esas olarak on iki imam Şiiliğine göre Hz. Ali'den başlayarak on birinci imam Hasan el-Askerî'nin vefatına kadar geçen süre içinde her imamın ölümünün ardından ortaya çıkan grupları, bu grupların liderlerini ve bazı temel görüşlerini kaydeder. Buna göre Hz. Ali'den sonra Şia üç gruba ayrılmıştır: Ali'nin ölmeyip bir gün yeniden dünyaya döneceğini iddia eden Sebe'iyye, onun Fâtîma'dan doğma olmayan oğlu Muhammed b. Hanefiyye'yi imam olarak tanıyan Keysânîyye ve Hz. Hasan'ın imâmetini benimseyen zümre. Sonuncu grup, Hasan'ın Muâviye lehine imâmetten çekilmesinden sonra az bir kısmı hariç ondan uzaklaşıp çoğunlukla birleşmiş, diğerleri ise kardeşi Hüseyin'in imâmetini kabul ederek onun Kerbelâ'da şehid edilmesine kadar mensubiyetlerini devam ettirmişlerdir. Müellif bunun ardından, Hz. Hüseyin'in vefatından itibaren Zeynelâbidîn'den başlamak üzere on birinci imama kadar umumiyetle imamın ölümüyle ortaya çıkan bölünmelere temas etmesi yanında Şii gruplara ait mütedil ve

aşırı görüşlere de yer vermektedir. Hasan el-Askerî'nin vefatından (260/873) sonra tâbileri on dört fırkaya ayrılmıştır. İmâmetle ilgili çeşitli görüşler ileri süren bu fırkalardan biri de Hasan el-Askerî'nin Muhammed adında bir çocuğu olduğunu, fakat gizlendiğini, yeryüzü fesadla dolduktan sonra yeniden dünyaya dönerek adaleti hâkim kılacağını iddia etmiştir. İmâmiyye adıyla anılan bu gruba göre söz konusu on ikinci imam beklenen mehdîdir.

Fıraku's-Şi'a, on iki imam Şiiliğinin ilk üç asırlık tarihine ışık tutan eski ve temel bir kaynaktır. Bununla birlikte fırkaların doğuş sebeplerine temas edilmemiş, gruplara dair temel görüşler tahlile tâbi tutulmamış, konular kısa ve yüzeysel olarak işlenmiştir. Öte yandan bazı Şii müelliflerin varlığını kabul etmedikleri (bk. Murtazâ el-Askerî, s. 17 vd.) Abdullah b. Sebe' ve Sebe'iyye'den bahsetmesi dikkat çekicidir. Kitabın bir özeliği de Sa'd b. Abdullah el-Kummî'nin (ö. 301/913) *el-Ma'kâlât ve'l-fırak* adlı eseriyle büyük çapta benzerlik göstermesidir. Bu durum, her iki müellifin günümüze ulaşmayan ortak bir kaynaktan istifade ettiğini veya Kummî'nin eserini neşreden Muhammed Cevâd Meşkûr'un de kaydettiği gibi (*Terceme-i Fırakî's-Şi'a-i Nevbahtî*, I, 27) bu müellifin Nevbahtî'nin eserinden faydalandığını ortaya koymaktadır. W. Madelung'a göre Nevbahtî, eserinin ilk bölümünde Hişâm b. Hakem'in *İhtilâfû'n-nâs fi'l-imâme*'sinden istifade etmiştir (*EI*² [İng.], VII, 1044).

Fıraku's-Şi'a'nın ilk neşri H. Ritter tarafından gerçekleştirilmiş (İstanbul 1931), aynı neşir bazı düzeltmelerle Muhammed Sâdık Âl-i Bahrülülûm tarafından tekrarlanmıştır (Necef 1355/1936). Muhammed Cevâd Meşkûr eseri *Les sectes shiites: traduction annotée avec introduction* adıyla Fransızca'ya (RHR, CLIII [1958], s. 68-78, 176-214; CLIV [1958], s. 67-95, 146-172; CLV [1959], s. 63-78; müstakil baskısı, Tahrân 1958), S. M. Prozorov İngilizce bir özetle birlikte *Shiitiskie Sekti* adıyla Rusça'ya (Moskova 1973) çevirmiştir. *Fıraku's-Şi'a* yine Muhammed Cevâd Meşkûr tarafından, baş tarafına müellifin hayatı ve eserine dair bilgi veren, ayrıca III. (IX.) yüzyılın sonuna kadar Şiilik'le birlikte diğer İslâm fırkalarına genel bakış yapan 283 sayfalık iki mukaddime, sonuna da çeşitli indeksler ilâvesiyle Farsça'ya çevrilmiş ve *Terceme-i Fırakî's-Şi'a-i Nevbahtî* adıyla yayımlanmıştır (Tahrân 1353 hş.).

BİBLİYOGRAFYA :

Nevbahtî, *Fıraku's-Şi'a* (nşr. Muhammed Sâdık Âl-i Bahrülülûm), Necef 1355/1936; Nûrullah Tüsterî, *Mecâlisü'l-mu'minîn*, Tahrân 1365 hş., I, 426; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edebe*, Tebriz, ts., VI, 248-249; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 952; Sezgin, *GAS*, I, 359; Muhammed Cevâd Meşkûr, *Terceme-i Fırakî's-Şi'a-i Nevbahtî*, Tahrân 1353 hş., I, 27; Murtazâ el-Askerî, *Abdullah b. Sabâ Masalî* (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), İstanbul 1974, s. 17 vd.; Seyyid Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şi'a*, Beyrut 1401/1981, s. 370; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *eż-Zer'â ilâ teşânifi's-Şi'a*, Beyrut 1403/1983, XVI, 179; A'ya-nü's-Şi'a, V, 320; İrfân Abdülhamîd, *Dirâsât fi'l-fırak ve'l-akâ'idü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1404/1984, s. 25; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şi'ası*, İstanbul 1984, s. 59, 62; Hasan el-Emîn, *Dâ'iretü'l-ma'ârifü'l-İslâmiyyeti's-Şi'iyye*, Beyrut 1410/1989, V, 214-222; Louis Massignon, "Nevbahtî", *IA*, IX, 220; J. L. Kraemer, "al-Nawbakhtî", *EI*² (İng.), VII, 1044.

İLYAS ÜZÜM

FIRAT

Türkiye topraklarından doğup
İrak'ta Dicle ile birleştikten sonra
denize ulaşan akarsu.

Fırat ismi, aslı Sumerce Bu-ra-nu-nu olan Âsur dilindeki Purattu, İbrânice'deki Perath adının Arapçalaşmış (Furât) şeklidir. Güneybatı Asya'nın en büyük nehri olan bu akarsuyun adı Eski Farsça'da Ufrâtu, Orta Farsça'da ise Frât biçiminde geçer. Batılı müellifler de bu kelimeyi Euphrate veya Eufrate şeklinde kullanırlar.

Fırat ırmağı Karasu ve Murat adlı iki kolun birleşmesiyle meydana gelir. Bunlardan Karasu en uzun kol olmamakla birlikte eskiden beri halk arasında Fırat adını taşımakta ve bu nehrin ana kolu sayılmaktadır. Dolayısıyla Karasu'nun kaynağı olan ve Erzurum ovasının kuzeyindeki Dumludağ'dan çıkan Dumludağı suyu da Fırat'ın başlangıç kolu kabul edilmektedir. Karasu Erzurum ovasından geçip bu ovanın batısında Aşkale'den sonra dar ve derin boğazlara dalar. Keskin dirsekler yaptığı Aşkale ile Tercan arasındaki kesiminde önce güneye, sonra da tekrar batıya yönelir. Bu arada sol taraftan Tuzla suyunu alır, tekrar dar ve derin bir boğaz olan Sansa Boğazı'na girer. Bu boğazdan çıktıktan sonra da sık sık yatak değiştirdiği Erzincan ovasından geçer. Erzincan ovasının batısında bu ova ile Kemah arasında Kemah Boğazı'na, Kemah ile İlic arasında Atma Boğazı'na giren ırmak, bu iki boğazda bazı kesimlerde yüksekliği yüzlerce metre olan ve dik duvarı andıran kayalıklar arasında akar. Karasu, İlic'in batı-